

En temps de la (des)memòria: les biografies (post)industrials i les seves metàfores

Jordi Roca i Girona

Departament d'Antropologia, Filosofia
i Treball Social
Universitat Rovira i Virgili.

*Y la vida siguió, como siguen las cosas
que no tienen mucho sentido,
una vez me contó, un amigo común,
que la vio donde habita el olvido.*
(Joaquín Sabina)

L'article pretén indagar, sobre la base del marc general que ha tractat les relacions entre individu i societat a l'interior de les ciències socials, en els canvis biogràfics que han acompanyat el pas de la societat industrial a la societat postindustrial. Per tal de dur a terme la reflexió s'utilitza de forma privilegiada el recurs a la metàfora i l'atenció al paper de la memòria en el procés analitzat.

The article explores, within the framework of social-scientific approaches to the relations between individual and society, the changes in biography from industrial to post-industrial society. In order to carry out this reflection, special attention is given to metaphor and the role of memory in the process analyzed.

Una vella coneguda relació: individu i societat

Les ciències socials, pràcticament des del seu naixement, contenen en el seu interior un seguit de polaritats que bé poden qualificar-se de permanents i, en un cert sentit, per aquesta mateixa raó, d'irresoltes. En són exemples paradigmàtics les parelles biologia i cultura, superestructura i infraestructura, ideologia i comportament, etc. Una d'aquestes polaritats, que en certa mesura en recull algunes de les esmentades, és la que fa referència a les relacions entre subjecte i estructura (vegeu Menéndez, 2000). La seva problemàtica de fons rauria a privilegiar el paper dels individus o bé, contràriament, el de les estructures socials com a principals responsables de la vida social. Això, dit de forma planera, i fins i tot potser un pèl matussera, es podria expressar així: jo sóc el que sóc, i sóc com sóc, com a conseqüència de les meves pròpies eleccions o, en canvi, sóc més aviat el resultat de la influència implacable que l'estructura social precipita sobre meu, i jo, de manera conscient i/o inconscient, no puc fer altra cosa que sotmetre-m'hi.

Fins als anys setanta la majoria dels esforços anaren en la direcció d'assenyalar el domini de l'un o l'altre pol de la parella, bé centrant-se en la posició hegemònica del subjecte bé en la de l'estructura, tot i que la tendència dominant, val a dir-ho, fou la de l'eliminació, o en el millor dels casos la secundarització, del paper del subjecte. Quan, malgrat tot, es va voler recuperar el protagonisme dels individus, es va caure sovint en una mena de psicologisme i individualisme que donava com a resultat la presentació d'un subjecte heroic, que irònicament ho era en tant que protagonista d'un enfrontament amb l'estructura que

*L'afirmació del paper de
l'individu dins de l'estructura
social esdevingué un pas força
important per anar a nous models
de comprensió de la realitat.*

precisament es volia desvalorar. La "recuperació" del subjecte, doncs, ha estat sovint un intent de reivindicar que els individus no són tan ximpls, ni titelles, ni passius, ni simples, ni intranscendents. De vegades, però, el resultat d'aquest exercici és un individu proteic, que analitza i sintetitza i considera i valora i calcula constantment la realitat. El subjecte, al capdavant, sembla no poder superar l'estadi de la caricatura grotesca: o no té temps per pensar, atrafegat com està per (sobre)viure; o no té temps per viure, enderiat permanentment en els seus pensaments. Les darreres dècades, finalment, es caracteritzarien, segons alguns autors, pel plantejament dominant que cerca l'articulació, més que no pas el domini/subordinació, entre el subjecte i l'estructura.

La determinació de la naturalesa d'aquesta relació entre subjecte i estructura és especialment rellevant, com bé pot comprendre's, quan el focus d'atenció el constitueixen els relats de vida. La qüestió que inquieta el científic social de bon començament, en aquest context, consisteix a esbrinar quin és el vincle entre les lleis sociològiques que són considerades com a referents de les opinions i models de conducta, d'una banda, i, de l'altra, les lleis o normes a les quals es refereixen els informants explícitament o implícita en els seus relats; entre les guies que els individus es donen per a l'acció i els determinants que les ciències socials atribueixen a llurs accions (Murard, 2002: 130); entre els auto-constrenyiments i els hetero-constrenyiments (Elias, 1974).

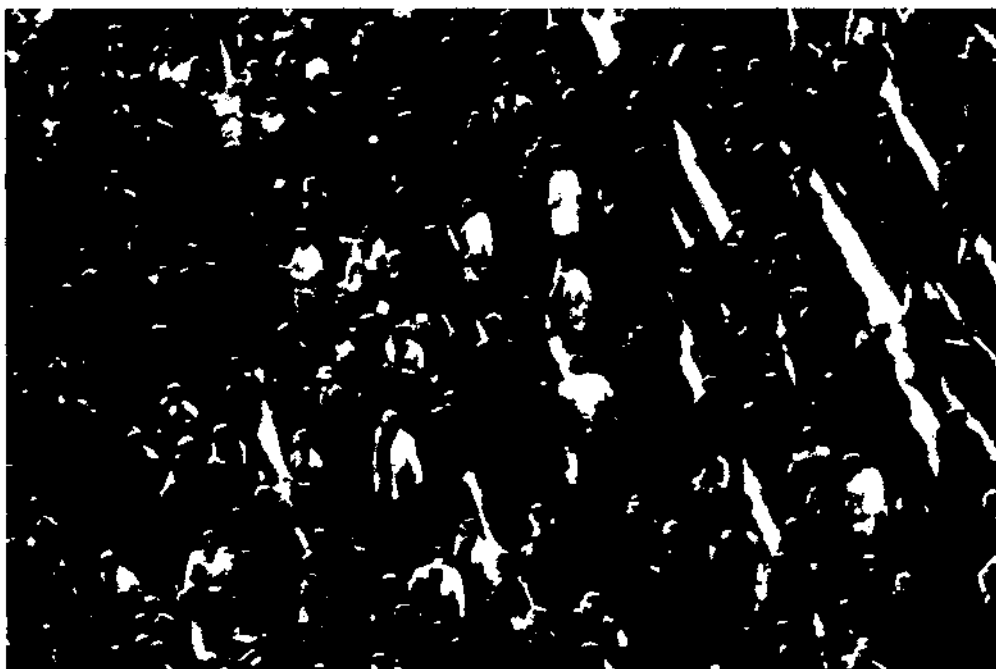
Tot plegat, ben mirat, sembla col·locar les ciències socials, en la seva anàlisi i interpretació dels relats biogràfics, en un plànol molt proper a la desmesura, en el sentit de pretendre i voler dir-ho tot de la vida dels altres. Més concretament, aquesta desmesura s'assentaria en dos principis bàsics: el d'autoritat i el d'artificialitat. El *principi d'autoritat* estableix la superioritat del científic social sobre aquells que estudia a l'hora d'entendre la lògica i el significat —els més agosarats encara hi afegirien el sentit— d'unes vides que els propis protagonistes, els pobres —pobres en tots els sentits si ens fixem en els tipus d'informants predominants en les recerques biogràfiques—, no poden ni saben entendre ni interpretar. El *principi*

d'artificialitat, al seu torn, consistiria a projectar la pròpia experiència del científic social sobre els altres: agafar la pròpia experiència, ja sigui de manera conscient o inconscient, com a evidència més o menys universal i convertir-la en llei més o menys generalitzable. La qual cosa no deixa de tenir una certa lògica, ja que no podem accedir, en rigor —vegeu Castilla del Pino, 1996—, a la intimitat aliena, que és en gran mesura allò que cerquem: el *bon relat de vida*, no endebades, es considera sovint que és aquell que conté una bona dosi de confiança, d'exhibicionisme íntim de l'informant, que no és més que la manera mitjançant la qual hom intenta fer assequible a altri la seva intimitat. Davant d'aquest obstacle, al científic social tan sols li resta la possibilitat d'assajar una similitud entre el seu propi univers íntim i el d'aquells que analitza.

Amb aquestes premisses a l'horitzó, el plantejament que miraré d'esbossar en aquest article parteix de la consideració que l'ésser humà és un producte social i que, en conseqüència, la seva experiència vital estarà influïda o determinada per les característiques socioculturals de l'entorn concret en el qual es desenvolupa. Si això és cert pel que fa a l'experiència vital dels individus, no ho és menys, seguint la mateixa lògica, pel que fa a la manera com els individus pensen, organitzen i presenten la seva vida. I això en dos sentits: pri-

*El relat biogràfic esdevé,
a la fi, un cert exercici
d'assimilació al context
sociocultural en el qual
els individus duen a terme
les seves activitats.*

mer, perquè experiències vitals similars produiran relats vitals igualment similars, i segon, perquè el model o models biogràfics proporcionats pel context sociocultural encarrilaran, per dir-ho d'alguna manera, el discurs biogràfic en una direcció similar. En altres paraules: el material biogràfic amb què hom compta a l'hora d'assajar el seu relat vital és compartit en gran mesura per aquells que han estat sotmesos a un mateix context sociocultural, mentre que, d'una altra banda, els recursos que hom té a l'abast per tal d'ordenar i presentar la seva experiència vital són igualment compartits per tots aquells que els han après d'un mateix referent o model biogràfic històric. Experiències vitals similars, doncs, generen relats biogràfics semblants, i patrons biogràfics referencials similars produeixen relats biogràfics semblants. Al capdavant, doncs, el relat vital resultant constitueix tant una adequació de la pròpia experiència biogràfica a l'expectativa present en el o els corresponents models o patrons biogràfics de referència com una expressió de la pretesa idiosincràsia vital de l'individu, assimilable, en el fons, a tot d'altres idiosincràsies resultants d'experiències necessàriament similars pel fet d'emanar de circumstàncies socioculturals fonamentalment idèntiques.

De la societat industrial a la societat postmoderna: dos models biogràfics distints?

Dels diversos esforços teòrics que des de la dèca-

da dels anys setanta han intentat caracteritzar el trànsit de l'era clàssica de la moderna societat industrial a la nova etapa o societat etiquetada amb denominacions diverses (societat postindustrial, neotecnològica, de la informació, postmoderna, del risc...) se'n pot confegir, esquemàticament, dos models que, fixant l'atenció en aquells aspectes que resulten més rellevants per a la meua argumentació, es configurarien com segueix.

En la *societat industrial* pròpiament dita ens trobem en un context marcat per un nou mode de producció que incorpora una estricta i planificada organització del treball, basada en la divisió tècnica del treball, la màxima expressió de la qual serà la cadena de muntatge. Això implicarà que el treball, especialment per als homes, es constituirà en l'eix de la vida individual i l'ordre social. El treball serà el principal factor d'ubicació social de l'individu i la font bàsica de la seva identitat social, que sovint es construirà d'una vegada i per a tota la vida: la permanència al llarg de tota la vida laboral en una mateixa empresa constituïa la norma i s'expressava sovint amb un sentiment d'orgull. La carrera laboral, en aquest sentit, marcava l'itinerari vital, essent així que la fàbrica, al seu torn, va esdevenir la principal institució panòptica de la societat moderna, el lloc on es modelaven els subjectes dòcils i obedients que l'estat modern i el mode de producció industrial necessitaven (Bauman, 2000).

La base productiva d'aquesta societat industrial comportà, com ja s'ha insinuat, els corresponents efectes en el conjunt de l'experiència biogràfica dels individus, en la mesura que incidirà decisi-

vament en el model social hegemònic existent. Així, tant els homes, majoritàriament centrats en l'univers laboral, com les dones, idealment adscrites a un model familista/domèstic, construïren llurs respectives identitats de manera regular i planificada, a partir del seguiment d'unes etapes clarament definides. Als individus, en aquest context, els era relativament fàcil —o difícil de no fer-ho— acomodar-se als rols prescrits i segregats de pare, mare, treballador, veí... (Hage, 1995). No hi havia necessitat de negociar els rols corresponents i el seu seguiment, per tant, demandava poca energia: tant la rutinització i planificació de la conducta com el fort control social ho feien possible. Els problemes o "desajustaments" propis d'aquesta societat industrial eren solucionats generalment per la comunitat "immediata" —família, veïnatge— o bé "institucional" —empresa, sindicat, estat del benestar—.

En la *postmodernitat* o societat postindustrial, en canvi, la crisi o els fracassos d'un ampli nombre d'institucions —empreses, família, estat del benestar, etc.—, amb els seus corol·laris de les transformacions esdevingudes en àmbits tan diversos com la seguretat d'ocupació dels empleats o de la pensió dels pensionistes, l'augment de les taxes de divorci i les noves formes de convivència, etc., han situat la flexibilitat i la mobilitat en el punt neuràlgic de les habilitats personals i socials. El curs de la vida, així, "alliberat" de la seqüencialitat preestablerta, es manté obert a una reformulació continuada segons les demandes del mercat laboral. La seva construcció social es desplaça cap a un conjunt de pràctiques i valors menys subjecte a quins tipus de papers, d'activitats i de contextos són adequats per a etapes vitals o identitats de gènere determinades. La modernització reflexiva o segona modernitat característica de la societat postmoderna (vegeu Beck i altres, 1994) incentiva, així, la recerca de l'aptitud personal en un món trastornat i plural en el qual la diferència és acceptada positivament. Les conseqüències naturals del postmodernisme es formulen sòlidament en termes de processos d'individualització-pluralització que tenen un impacte en la formació del subjecte i en la construcció social de la biografia. Com ha assenyalat Giddens (2000: 59-60), tot

context de destradicionalització ofereix la possibilitat d'una major llibertat d'acció de la que hi havia abans. A mesura que la influència de la tradició i el costum decreixen, la base mateixa de la nostra identitat personal —la nostra percepció del jo— canvia. En la situació anterior, pròpia de la societat industrial, la percepció del jo se sustentava sobretot en l'estabilitat de les posicions socials dels individus en la comunitat. Quan la tradició es deteriora, i preval l'elecció d'estil de vida, el jo no és immune. La identitat personal ha de ser creada i recreada més activament que abans, es creen estils de vida individualitzats en els quals els individus es veuen obligats a situar-se al bell mig dels seus esquemes i a construir de manera reflexiva les seves pròpies biografies socials. D'aquí per exemple la popularització de les teràpies i assessoraments de tot tipus, la proliferació d'una mena de supermercat del desenvolupament personal i l'autoajuda —llibres amb títols i grafisme que, de vegades, semblen pensats per a idiotes o, en qualsevol cas, per a superar les noves dolences d'un jo íntim malalt— i l'expansió de la psicoanàlisi en els països occidentals, ja que constitueixen mecanismes per renovar la identitat personal, per reescriure el guió de la pròpia vida.

El modelatge conscient de la personalitat i l'estil de vida —ja sigui en resposta a la percepció d'exigències externes o a l'aparell escènic autodirigit d'una persona— representa una mescla de creativitat, experimentació, autoactualització i autodirecció, en un entorn en què cal prendre decisions i fer eleccions importants respecte a la vida d'un mateix, en un context notablement diferent d'aquell precedent en què la previsibilitat i la conseqüent linealitat marcaven el rumb vital de la majoria de persones. Corol·lari important d'això, entre altres, és que mentre la responsabilitat de la pròpia biografia, en aquest darrer cas, recolzava en gran mesura en el que podríem anomenar "el sistema" —una realitat altament institucionalitzada—, ara sembla estendre's la il·lusió, si més no, de la responsabilitat individual de cada biografia, en el marc del que L. Chisholm (2002) titlla de *planificació biogràfica més oberta* que, dit sigui de passada, tendeix a exagerar la capacitat de les persones a l'hora de dur a terme una autono

Émile Durkheim
proposà de
penetrar en el
coneixement de les
causes íntimes de
la vida en les
societats modernes
i industrials amb
estudis, per
exemple, sobre el
suïcidi i altres.

mia raonada. Tot plegat, doncs, la planificació de la vida moderna en les actuals societats de risc — i consegüentment, en certa mesura, la percepció i la presentació del record i la memòria de les generacions que hi estan i hi han estat socialitzades— pot caracteritzar-se com la construcció d'una “massa confusa al llarg del temps” (a Heinz, 1991, citat per Chisholm, 2002) duta a terme per *patchworkers*, és a dir, persones que intenten construir aquesta massa confusa a partir de retalls diversos, múltiples, no necessàriament jerarquitzats en un sistema de valors, en el que vindria a ser el triomf de l'eclecticisme, de l'absència de veritats úniques, d'estàndards i ideals, de la capacitat, en fi, de mirar cap a totes direccions i no centrar l'atenció i la mirada en res (Vid. Bauman, 1992: VII).

De la societat de productors rutinitzats per la cadena de muntatge, basada en la separació entre la planificació i l'execució, amb un nombre limitat i determinat de rols perfectament segregats, hauríem passat a una societat de consumidors, fonamentada en la necessitat de l'elecció constant davant d'una oferta variada, amb un nombre potencialment elevat de rols que sovint es barregen —el treball penetra a la llar a través de l'ordinador, mentre que la llar penetra al món laboral amb les creixents necessitats de cura i atenció a les persones dependents— i poden fins i tot inventar-se —en el xat hom pot crear-se i mostrar-se amb la identitat que vulgui, en el marc d'una ficció que no ha de respondre a l'obligació del món físic de comportar-se com s'espera que hom ho faci d'acord amb el seu estatus—. De la saturació del *nosaltres* promogut per les ciències socials nascudes amb la industrialització, en fi, a l'eclosió del *jo* omnipresent.

Del tren a l'automòbil: metàfores d'un canvi sociobiogràfic

Tal vegada, per acabar d'entendre millor els canvis que s'han produït i que diferencien la modernitat industrial de la postmodernitat consumista, amb les corresponents influències sobre les trajectòries biogràfiques i la manera de construir-les i presentar-les, pot ser útil entretenir-se en la presentació, tot ampliant-la i reformulant-la en certs aspectes, de la metàfora ideada per Ken Roberts (citat a A. Furlong i F. Cartmel, 2001). El plantejament parteix del fet que el model de reproducció social característic de la societat industrial, que he presentat a l'apartat anterior i que ha estat descrit sovint en termes de “trajectòries”, es pot percebre com un recorregut en tren. En aquest sentit, hom neix i/o agafa el tren a estacions diferents, amb diferències també, entre altres, de freqüència de pas i tipus de trens i direccions. A l'escola —pedra angular de la societat industrial, amb demandes d'escolarització generalitzada i especialitzada— els joves agafen ferrocarrils que els duen a destinacions diferents. Les característiques d'aquests trens es determinen a partir de factors com la classe social i el gènere, encara que la distribució de “bitllets” es duu a terme sobre la base de l'habilitat escolar. Un cop començat el viatge, hi ha ben poques oportunitats de canviar-ne la destinació: potser es pot millorar una mica la categoria del bitllet o baixar en una parada intermèdia, però, com que els trens recorren vies diferents, canviar de tren és realment difícil. Després de compartir llargs períodes de temps amb uns mateixos paisatges i uns passatgers concrets, s'estableix un cert tipus de companyonia: els individus comencen a ser conscients de les seves experiències i de les seves des-

*El continuat procés de canvi social
al llarg del segle xx ha fet que
els models de vida tradicionals
es vegin, cada cop més, alterats,
i que s'hagi passat del nosaltres
de la industrialització
a la preeminència del jo
en les anomenades
societats postindustrials.*

tinacions comunes, tot desenvolupant afinitats amb els seus companys de viatge i sentiments d'afecte pel seu tren particular. Contràriament, si se senten frustrats respecte a alguns aspectes del viatge, poden arribar a pensar que el canvi de direcció només es pot aconseguir mitjançant l'acció col·lectiva.

Si els viatges en tren ens poden proporcionar una metàfora adequada per als processos de reproducció social en el marc d'una societat industrial —no endebades el ferrocarril és el paradigma del transport en la industrialització—, els canvis ocorreguts en l'anomenada societat postindustrial els podem descriure millor comparant-los amb el creixement de l'ús de l'automòbil en detriment del ferrocarril. En aquest nou context, el viatge s'emprèn, des de la classe social d'origen fins a la d'arribada, en cotxe. Així com els trens segueixen recorreguts fixos, els qui condueixen un cotxe poden triar el seu camí entre un gran nombre d'opcions. A diferència dels passatgers d'un tren, els conductors d'automòbil s'enfronten constantment a una sèrie de decisions sobre la ruta que els portarà des del punt d'origen fins al de destinació. Poden anar per autopista, per carreteres nacionals, per carreteres secundàries o fer rutes turístiques, i fins i tot poden decidir combinar aquestes opcions de mil maneres diferents. En aquest procés, cada cruïlla els dona l'oportunitat de canviar de vi(d)a, segons les dificultats amb què es trobin en les carreteres per on acaben de passar. Durant tot el viatge, els conductors tenen la impressió que controlen la velocitat i l'itinerari dels seus viatges. L'experiència de conduir un automòbil propi en comptes de viatjar com a passatgers en transports públics fa que els conductors atribueixin els resultats aconseguits a les capacitats i a les decisions individuals.

En aquesta odissea, tots són conscients que els seus companys fan els viatges en altres tipus d'automòbil: així, experimenten la sensació de ser avançats per cotxes molt potents, com ara Porsches o BMW's, o, a l'inrevés, de deixar enre-re Ladas i Daewos, a menys que en condueixin un d'aquests i la seva experiència majoritària sigui la d'avançar sempre els altres o ser avançat sempre pels altres, per no entrar en el fet que tot i conduir un cotxe molt potent decideixin anar a velocitats lentes o moderades i, d'aquesta manera, siguin sobrepassats per un utilitari escarransit que, això sí, va "cremat", traient fum i fent un soroll espantós, per tal de superar cotxes de potencial molt superior. El convenciment que es té el control sobre la cadència i l'itinerari del viatge i l'experiència d'avançar altres viatgers fan que molts conductors oblidin que el tipus de cotxe en què van iniciar aquesta aventura és l'element que predetermina en bona mesura el resultat final del viatge, i es difumina així el punt fins el qual els esquemes de desigualtat es continuen reproduint, encara que ho facin d'altres maneres.

A més, atesa la gran quantitat de camins que hi ha per triar, hom pot arribar a creure que el seu itinerari és únic, i que els riscos als quals s'enfronta els ha de superar com a individu més que com a membre d'una comunitat. En aquest sentit, es pot considerar que, en la postmodernitat, la vida gira al voltant d'una fal·làcia epistemològica en la qual el fet de sentir-se al marge de la col·lectivitat és tan sols una part d'un procés històric a llarg termini, el qual està estretament relacionat amb percepcions subjectives del risc i la incertesa. Els individus es veuen obligats a vèncer una sèrie de riscos que afecten tots els aspectes de la seva vida diària, i aquesta intensificació de l'individualisme fa que les crisis es percebin com a fracassos

individuals —i el mateix succeiria amb els èxits— més que no pas com el resultat d'uns processos que s'escapen del control dels individus. D'aquí que, com ja ha estat assenyalat, una de les característiques centrals de la societat actual sigui l'afebliment de les identitats socials col·lectives, un debilitament subjectiu dels vincles socials a causa d'una creixent diversitat d'experiències vitals que té conseqüències en la manera com els individus interpreten el món i construeixen subjectivament la realitat social. La modernitat avançada o postmodernitat simbolitza, així, dins d'un marc més general, un pas endavant en un procés continu que va des de les identitats col·lectives fins a les identitats individualitzades, i és el producte d'evolucions històriques a llarg termini que impliquen un augment de l'autocontrol i una reducció de la disciplina imposada des de l'exterior (Elías, 1978; 1982). A la societat industrial, en efecte, tothom jugava el mateix joc i estava interessat en el mateix esport —a Europa, per exemple, el futbol—, mentre que a la societat postindustrial, on l'esport, com a part integrant del temps lliure, expressa cares significatives de la nostra personalitat, es palesa l'existència d'un ampli ventall d'alternatives. Certament que no tothom pot jugar, posem per cas, al golf —paradigma de l'esport individual davant l'esport col·lectiu—, la qual cosa certifica la permanència de les diferències de classe que alguns autors, ingenus o perversos, semblarien haver volgut obviar, però sí que hom pot jugar, en el seu defecte, al pitch&put o golf par 3, o en el pitjor dels casos al minigolf.

Aquestes identitats cada cop més individualitzades hauran de tenir el do, a més, d'acord amb el mercat laboral actual, de la flexibilitat, l'eufemisme amb què s'emmascara la creixent precarietat de l'existència amb relació a les certeses de l'època anterior. Caldrà que aquesta identitat, doncs, pugui ser canviada a curt termini i estigui regida pel principi de mantenir obertes totes les opcions; si més no la major quantitat d'opcions possibles (Bauman, 2000: 49-50). De fet, els videojocs estan socialitzant ja els nens en l'habilitat per a les reaccions ràpides. La que podríem anomenar *síndrome operació triunfo* —ho vull ara i ho vull ja, sense pèrdua en invertir temps en formar-

me i adquirir les habilitats necessàries—; l'anomenat *complex de Peter Pan* o adolescentització de l'adult, que es pot constatar en els esforços creixents i diversos per mantenir-se "eternament" jove o en el component lúdic i de ficció que recorre Internet o fins i tot en l'actitud primària de la voluntat infantil —que diu "no" a alguna cosa, però sense saber ben bé el que vol— que sembla recórrer les multitudinàries manifestacions actuals; la màxima del res a mig i llarg termini característica de moltes de les empreses i negocis de la nova economia —muntar una empresa avui per vendre-la demà mateix per un preu molt superior—; l'augment del nombre de divorcis i separacions i de les segones o terceres núpcies o emparellaments; la cada cop més efímera durada de les modes en tots els àmbits —col·leccions primavera-estiu i tardor-hivern—, emparentada amb l'obsolescència programada —que fa que l'invent de les mitges que no es desfilen hagi estat comprat per una gran marca de pantis per tal de destruir-ne la patent o que el pneumàtic impunxable romanguí guardat al calaix, al preu de milions d'accidents mortals cada any (Beigbeder, 2001: 80)—; són altres tantes mostres, pertanyents a àmbits i esferes diferents de la vida, d'aquesta nova identitat temporània que sembla emergir i assentar-se en l'imaginari col·lectiu. Una identitat que cal assumir amb lleugeresa i tirar-la a l'oblit davant l'aparició d'una altra de nova, més brillant o no provada encara. Una identitat, per tant, de la qual és més adequat de parlar-ne en plural, ja que al llarg de la vida se n'aniran construint i abandonant alhora diverses. Com assenyala Bauman (2000: 51) és possible que el terme identitat hagi deixat de ser útil, ja que amaga més del que revela sobre aquesta experiència de vida cada cop més freqüent: les preocupacions sobre la posició social es relacionen amb el temor que aquesta identitat adquirida, massa rígida, resulti immodificable. L'aspiració a assolir una identitat i l'horror que produeix la satisfacció d'aquest desig, la barreja d'atracció i repulsió que la idea d'identitat evoca, es combinen per produir un compost d'ambivalència i confusió que —això sí— resulta estranyament perdurable.

La flexibilitat identitària, finalment, anirà de

bracet amb l'eclecticisme, un altre dels trets destacats d'aquesta postmodernitat que s'expressa igualment mitjançant l'eclosió de l'estètica de la mixtura, en què tot tendeix a barrejar-se, a hibridar-se, a formar *collages*: abans, per retornar al nostre exemple automobilístic, només hi havia cotxes i camions; ara hi ha, a més, monovolums, *roadster*, compactes, 4X4, *station wagon*, familiars, esportius, urbans, tot terrenys útils per al camp i per a la ciutat, etc., per no parlar, en aquest mateix context, de l'aparició de l'anomenat *tuning* —l'afecció a "personalitzar" el propi automòbil a partir de la seva transformació tot incorporant elements d'altres models i marques—.

Entre *Blade Runner* i l'Alzheimer: el temps de la (des)memòria

*Todos tenían esa mirada de dulzura
que produce la desmemoria.*
(Manuel Vicent)

En el seu ja clàssic i cèlebre assaig, Susan Sontag (1980) va argumentar amb contundència com la imatgeria patològica serveix per expressar una preocupació per l'ordre social, una insatisfacció per la societat com a tal, i per suggerir que hi ha un profund desequilibri entre individu i societat.¹ La meua pretensió en aquest darrer apartat és presentar la hipòtesi que a l'igual que la tuberculosi al segle XIX del romanticisme i el càncer al segle XX de l'industrialisme més reeixit, la malaltia d'Alzheimer pot ser considerada una metàfora —tal vegada potser *la* metàfora— de la postmodernitat consumista característica de les acaballes del segle XX i els inicis del segle XXI.

El malalt d'Alzheimer, en efecte, posa en evidència les tensions característiques de la postmodernitat: qüestiona les seguretats, l'ordenament rígid i meticulós i inapel·lable de la societat industrial, l'organització científica del treball, la divisió dels rols de gènere, els conceptes de salut, malaltia i atenció. El malalt d'Alzheimer, enmig de l'emergència aclaparadora del jo, es caracteritza pel fet de perdre la seva individualitat i restar a mercè dels altres. Com la tuberculosi i el càncer, la malaltia d'Alzheimer aïlla l'individu de la comunitat, a diferència de les grans epidèmies clàs-

*El malalt d'Alzheimer esdevé,
per desgràcia, una autèntica metàfora social
atès que, en una societat en què
l'individu ha esdevingut el centre social,
aquesta mena de malalts
deixen "d'existir" com a individus,
i resten en mans dels altres.*

siques —pesta bubònica, tifus, còlera— que es precipitaven sobre l'individu en la seva qualitat de membre de la comunitat afectada. Per elevada que hagi estat o sigui la seva freqüència dins de la població, les tres malalties esmentades sempre han estat percebudes com de caire individual, com una mena de ruleta atzarosa que pot tocar a qualsevol, que elegeix les seves víctimes una a una. Però en la societat postmoderna, els altres propers i/o emparentats al jo no són tan clars ni segurs com en la societat tradicional de lleialtats familiars i comunitàries ni com en els estats providència de la societat del benestar. En aquest sentit, el malalt d'Alzheimer impel·leix a furgar en la redefinició dels rols de gènere i de les noves

1. En aquest apartat seguiré molt de prop les aportacions de Sontag a l'esmentada obra amb relació a l'ús metafòric de la malaltia en general i de la tuberculosi, el càncer i la bogeria en particular, raó per la qual, per no carregar el text, no les assenyalaré explícitament. L'anàlisi sobre l'ús i el valor metafòric de la malaltia d'Alzheimer amb relació al context de la postmodernitat, així com algunes de les vinculacions que estableixo entre malaltia i societat, no sempre coincideixen amb les que du a terme l'esmentada autora, són exclusivament responsabilitat meua.

formes de parentalitat, perquè d'ell se'n pot o se n'ha d'ocupar —no curar— o bé la família, o bé una institució pública o privada. En canvi, el tuberculós se n'anava, el que podia fer-ho, a llocs paradisiacs, o bé era reclòs en sanatoris específics. El malalt de càncer, al seu torn, es mou entre la vida autònoma i "normalitzada" en el seu entorn "natural" i les visites terapèutiques a la institució especialitzada.

És en aquest context, sota la pressió, moderna, de la necessitat d'expressar la pròpia individualitat, el jo, que la malaltia assoleix un registre metafòric. Així va succeir amb la tuberculosi, maledicció i emblema de refinament alhora. Al segle xx, el càncer —només una maledicció: el bàrbar dins del cos, la invasió descontrolada en una societat ordenada— no ha pogut rellevar en aquest punt la malaltia romàntica, del jo per excel·lència, perquè ningú no l'ha pogut adornar de la fascinació associada a la tuberculosi. Aquest paper, en un primer moment, l'hauria desenvolupat la bogeria, que ha expressat de manera convincent, també, la personalitat dotada d'una sensibilitat superior, plena de sentiments espirituals i d'insatisfacció crítica. Tuberculosos i bojos acabaren sovint en "sanatoris", un tipus d'exili a un segon món amb les seves regles especials, perquè per guarir-se havien de sortir de la seva rutina diària. L'Alzheimer, entès com una forma de demència i, per tant, estretament vinculat a la bogeria, n'ha heretat la funció metafòrica però tot adequant-la a la realitat de les societats postmodernes: el malalt, en aquest cas, també entra en un segon món, però el seu exili és més interior que exterior, amb unes regles especials que, tanmateix, semblen ser ben conegudes i dotades d'una lògica precisa —la regressió als estadis més primaris de l'existència, la creixent infantilització de la conducta—, i, en aquest cas, per tal de no empitjorar —el guariment no es contempla com a possibilitat real— no s'ha de sostreure de les rutines diàries sinó mantenir-les el màxim possible. La rutinització d'una societat mecanitzada, industrial, esdevé al capdavant la possible responsable de la bogeria —com ja va tractar de demostrar Elton Mayo, interessat a determinar la influència de la societat industrial en la producció de desordres psiquià-

trics—, que s'expressa i ha de curar-se a l'ensem per la via de la no-rutinització de la vida diària. La flexibilitat convulsa de les identitats temporànies i canviants de la postmodernitat, en conseqüència, podria generar malalts que s'expressen com un desig de retorn als temps de la irresponsabilitat, de la no necessitat de prendre decisions contínuament —fins i tot en les fases més avançades de la malaltia, la pèrdua de memòria incideix sobretot en el present i el passat més immediat, mentre que es conserven en canvi, sorprenentment, determinats records de la infantesa i la joventut—, i que precisen, per tal de sobreviure, d'una bona dosi de realitat rutinitzada, predeterminada, no pensada. En el marc de l'anomenada societat del risc i del consum, on les eleccions constitueixen una obligació contínua i esdevenen la base de la identitat personal, el malalt d'Alzheimer es presenta com aquell que no sap ni pot elegir, *ergo* està mancat de qualsevol mena de consciència d'identitat, no té un jo central, autònom, incommensurable. És, però, també, la quinta essència de la vulnerabilitat en un món d'incerteses fabricades on les conseqüències dels riscos són poc o gens previsibles. Les descripcions associades a la malaltia —pèrdua, degradació, deshumanització, regressió, mort lenta i progressiva— són increïblement calcades a les que hom aplica a les amenaces en què està sumit el planeta com a conseqüència de l'actual estadi de desenvolupament amb el corresponent deteriorament mediambiental. I, òbviament, també trobem les mateixes similituds quan hom parla de les solucions per a aquest planeta malalt i per a la malaltia d'Alzheimer: sostenibilitat, manteniment. És a dir, donada la impossibilitat de retornar a la situació inicial de salut, mirem de conservar el que encara tenim, aturem si més no el progrés cap a la destrucció final. La destrucció final, per cert, aboca en ambdós casos a una situació esfereïdorament idèntica: els orígens prehistòrics de la humanitat —com bé s'encarreguen de mostrar els films "futuristes" de l'estil de *Mad Max*— i els orígens biològics de la vida —la posició fetal que adopta el malalt d'Alzheimer en la fase final de la malaltia—.

Bona part d'aquest reguitzell de tensions —i de

les que continuaré exposant més endavant— queda admirablement expressat en la pel·lícula *Blade Runner*, una veritable icona de la postmodernitat, ambientada l'any 2019 i realitzada el 1982 —i escrita encara abans: el 1968!—, tot i ser titllada per molts (des)entesos d'efectista, pretensiosa, superficial i cursi i haver acabat adquirint la mateixa ambigüitat de tots els objectes de culte, en què tothom hi troba la interpretació oportuna que els fa diferents. La pel·lícula està presidida pel tema del temps i la memòria. Els *replicants* —m'estalvio, per raons d'espai, la presentació de la sinopsi argumental del film, d'altra banda àmpliament coneguda—, de fet, no tenen pròpiament passat ni memòria, la qual cosa constitueix un dels trets més determinants que els diferencia dels humans. És per això que Rachel, una replicant, construeix una fotografia de la seva mare mitjançant manipulació digital, la qual cosa li confereix el sentit de tenir un passat real, una història, igual que els humans. Tanmateix, malgrat el que acabo d'assenyalar, també és cert que els replicants, a la pel·lícula, se'ls inventa la falsa memòria d'un passat que no va existir mai —tot i que, amarats del to i l'esperit del film, bé podríem preguntar-nos, irònicament, si, de fet, ha existit algun cop el passat i si aquest, d'alguna manera, no és sempre inventat—, la qual cosa serveix per identificar-los en la il·lusió i denunciar-los a la realitat. El tema del temps és present en molts altres elements de l'obra, com ara en els ulls dels replicants, fabricats per un vell mil·lenari que viu en estat d'hivernació, o en els seus cosos, produïts per un jove artesà violentament envellit per la síndrome de Matusalem. Els replicants protagonistes del film, en fi, tornen a l'origen a la recerca del seu creador, obsessionats pel poc temps que se'ls ha concedit de vida —quatre anys— i pel desig de tenir-ne més, tot i les condicions lamentables en què es desenvolupa la vida a la terra —un avenç del futur que espera a l'actual societat del risc?— i l'amenaça de la decrepitud, aquella que va fer sentenciar a Cioran: “qui no mori jove se'n penedirà tard o d'hora”. Tot plegat contribueix a vincular l'experiència del temps i la memòria a la identitat més genuïna i, de passada, a formular alguna de

*El film Blade Runner esdevé
un veritable model
de tot allò que significa el temps
i la memòria en la vida
dels individus i de les societats.*

les sentències cinematogràfiques més celebrades, com ara la que xiuxiueja el policia desencantat quan Harrison Ford, al final de la pel·lícula, fuig amb aquell tros preciós de circuits amb aparença de dona perfecta: “quina llàstima que ella no pugui viure, però qui viu?”, a la qual l'afortunat protagonista hi afegeix, en un pensament *en off*: “no sabíem el temps que estaríem junts, però qui ho sap?”

Retornant a la malaltia d'Alzheimer val a dir que és possible que en l'ús metafòric que se'n pugui fer, les conseqüències de la malaltia acabin presentant-se com les seves causes. Així sembla indicar-ho el fet que, tot i que òbviament de persones que pateixen la malaltia n'hi ha de tot tipus, es palesa una tendència a presentar el malalt d'Alzheimer com un ésser prèviament caracteritzat per la seva manera especial de relacionar-se amb l'entorn: una persona despistada, sovint absorta de la realitat circumdant, que està físicament en un lloc, però no hi és mentalment; una persona amb un gran potencial intel·lectual que pot haver desenvolupat al llarg de la seva vida o

*El cotxe esdevé la metàfora perfecta
d'una societat postindustrial
—enfront de la metàfora del tren
(societat industrial) en què hi ha una via
amb diverses estacions— en la qual
l'individu té, a primera vista,
múltiples rutes per agafar
i contínuament ha d'anar escollint
entre recorreguts.*

que, contràriament, no li ha estat possible de demostrar. Aquesta seria la personalitat procliu a esdevenir malalt d'Alzheimer. La malaltia, en el seu registre metafòric, acaba caient en l'àmbit de l'explicació psicologista, una forma sublimada d'espiritualisme que afirma la primacia de l'esperit sobre la matèria, i evidencia així que el coneixement físic de la patologia i el control sobre ella és escàs o nul. Una malaltia física, a més, es torna en certa manera menys real i més interessant si se la pot considerar mental, alhora que fa possible la culpabilització del pacient, que s'estalvia així la recerca de causes inculpadores en la societat.

Tanmateix, l'Alzheimer, com he apuntat, constitueix una de les metàfores més reeixides de la societat actual. Amb la caiguda del mur de Berlín, que representa l'inici de la postmodernitat, el 1989 —justament dos-cents anys després de la Revolució Francesa que inaugurava la modernitat—, no es féu esperar l'aparició de les apologies

que assenyalaven la fi de la història (vegeu Fukuyama, 1994), un cop culminats els processos històrics que haurien donat pas a un ordre capitalista universal. El final de la història hauria arrossegat, en la seva inèrcia, a un temps de desmemòria, ja que la pretensió de l'arribada a un estadi definitiu desvalora el paper de la memòria. Quan el coneixement, a més, ja no depèn tant de l'experiència acumulada que cal transmetre de generació en generació a través de la memòria sinó de potents computadores capaces d'emmagatzemar una quantitat de dades inabastable per a la ment humana —de fet, les darreres tendències educatives, si més no sobre el paper, semblen voler-se allunyar significativament del “tradicional” mètode memorístic d'aprenentatge—; quan, així mateix, ja no són els representants de les generacions adultes els qui detenen les posicions jeràrquiques de transmissió del coneixement, sinó que qualsevol marrec es constitueix en mestre dels seus adults en l'ús i domini de les noves tecnologies, de manera que, per primer cop a la història, els joves “saben” més que els adults, tot i que en molts casos puguin tenir unes expectatives de futur, també tal vegada per primer cop a la història, objectivament pitjors que els seus pares, raons per les quals són dissuadits de preservar la memòria que els puguin aportar; quan, a més, el propi concepte de memòria queda transfigurat per a les generacions més joves, que poden “rememorar”, sempre que vulguin i sense esforç, tota la seva existència amb completes gravacions audiovisuals que es remunten a les ecografies dels seus primers moments com a criatures en formació; quan el material de la memòria, en aquest mateix sentit, creix de manera exponencial per l'allargament de l'esperança de vida i els esmentats mitjans d'emmagatzematge, fins arribar a una situació de memòria desbordada; quan, en fi, aquesta societat neotecnològica i de la informació esdevé igualment una societat del risc, que dóna una nova i inquietant dimensió a les paraules que apareixien inscrites en els antics rellotges de sol —*praeteritum nihil, praesens instabile, futurum incertum* (el passat no és res, el present és inestable, el futur és incert)—; l'amnèsia

col·lectiva pot acabar per esdevenir tant una necessitat com una virtut i la desmemòria individual a penes un símptoma de tot plegat. La malaltia d'Alzheimer, així, no és ja només ni sobre tot un càstig sinó un senyal del mal social, una metàfora, a manca d'un llenguatge religiós i filosòfic i fins i tot científic —la postmodernitat és definida, precisament, com la incredulitat cap a totes les metanarratives, fundades en la raó il·lustrada i legitimades per la ciència (Lyotard, 1984)— que ens permet expressar el sentiment del mal. L'Alzheimer, com ho feren la tuberculosi i el càncer, denota, doncs, algunes de les grans "deficiències" o característiques de la nostra cultura, com ara la manca de referents clars que facilitin la construcció d'un itinerari biogràfic lineal i previsible i controlable, amb la corresponent necessitat d'esdevenir criatures proteiques; el triomf de l'evanescència i l'obsolescència programada, tan funcionals i necessàries per a una societat centrada en el consum, que afecta tant els béns materials com les idees i les persones, sotmesos tots plegats a la provisionalitat permanent —de la subjectivitat, del treball, de la parella, de la seguretat alimentària, del darrer avenç tecnològic—, en una mena de versió postmoderna del *Carpe Diem* horacià que és la negació mateixa de la memòria; la nostra cada cop més gran i irònica manca de control sobre la tecnologia que produïm, que ens controla i amenaça alhora de forma progressiva, amb les conseqüents angoixes en matèria sentimental i els temors justificats que la història segueixi un curs cada vegada més violent i autodestructiu. L'Alzheimer simbolitza, en fi, la fractura d'un desenvolupament vital previsor, progressiu, lineal, racional, d'un model biograficosocial típic de la societat industrial, i l'expressió, a manca d'una metàfora millor o d'una nova definició de la relació entre individu i societat, d'un món i d'un individu desbocats, convulsats, irracionals, incomprendibles i insegurs de si mateixos on el paper de la memòria esdevé problemàtic. D'aquí que, i això no és un contrasentit, se'n parli tant i, a voltes, com bé pot exemplificar tal vegada aquest article, fins i tot d'una manera abstracta, retòrica i metafòrica.

Bibliografia

- AA. DD. *Blade Runner*. Barcelona: Tusquets, 1996.
- BAUMAN, Z. *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Barcelona: Gedisa, 2000.
- BAUMAN, Z. *Intimations of Postmodernity*. London-New York: Routledge, 1992.
- BECK, U., GIDDENS, A., LASH, S. *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994.
- BEIGBEDER, F. *13'99 euros*. Barcelona: Edicions La Campana, 2001.
- CASTILLA DEL PINO, C. "Teoría de la intimidad" *Revista de Occidente*. (Madrid) (1996), núm. 182-183.
- CHISHOLM, L. *De les oportunitats desiguals a la manca igualitària d'oportunitats? Les dimensions de gènere del canvi social i la joventut a Europa*. Barcelona: Secretaria General de Joventut, Aportacions, 16, 2002.
- DICK, PH. K. *¿Sueñan los androides con ovejas eléctricas?*. Barcelona: Planeta, 2001.
- ELIAS, N. *La société de cour*. Paris: Calmann-Lévy, 1974.
- ELIAS, N. *The history of manners. The civilising process*. Vol. I. Oxford: Blackwell, 1978.
- ELIAS, N. *State formation and civilization. The civilising process*. Vol. II. Oxford: Blackwell, 1982.
- FUKUYAMA, F. *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta-De Agostini, 1994.
- FURLONG, A., CARTMEL, F. *Els contextos canviants de la joventut*. Barcelona: Secretaria General de Joventut, Aportacions, 14, 2001.
- GIDDENS, A. *Un mundo desbocado. Los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Taurus, 2000.
- HAGE, J. "Post-Industrial Lives". A: HOWARD, A., ed. *The Changing Nature of Work*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1995, 485-512.
- HEINZ, W. R. "Status passages, social risks and the life course: a conceptual framework". A HEINZ, W. R., ed. *Theoretical advances in life course research. Status Passages and the Life Course*. Vol I. Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1991, 9-22.
- LYOTARD, J. F. *La condición postmoderna: informe sobre el saber*. Madrid: Cátedra, 1984.
- MENÉNDEZ, E. L. "La dimensión antropológica". A: Grup Igía y colaboradores. *Contextos, sujetos y drogas. Un manual sobre drogodependencias*. Barcelona: Fundación de Ayuda contra la Drogadicción, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal de Salut Pública, 2000, p. 79-98.
- MURARD, N. "Biographie: à la recherche de l'intimité". *Ethnologie française*. (Paris) (2002), núm. 1.
- SONTAG, S. *La enfermedad y sus metáforas*. Barcelona: Muchnik Editores, 1980.